

Дати

Микола Мушинка

УДК 821. 161. 2 – 6

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ІВАНА ЧЕНДЕЯ З УКРАЇНЦЯМИ СЛОВАЧЧИНИ ТА МОЇ СТОСУНКИ З НИМ

У статті розглядаються взаємини закарпатоукраїнського письменника Івана Чендея (1922 – 2005) з русинами-українцями Словаччини. На думку автора, причиною репресій радянської влади проти І. Чендея наприкінці 60-х та в 70-х рр. була не лише його літературна творчість (повість “Іван” зі збірки “Березневий сніг”), а й посередництво письменника у передачі за кордон 1966 р. праці І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Основне джерело автора – 50 листів та 9 листівок І. Чендея до М. Мушинки (1980 – 1996), зі змістом яких стаття знайомить читачів.

Ключові слова: Іван Чендей, українці Словаччини, Пряшівщина, Юрій Бача, Іван Дзюба, Григорій Аврахов, “Дукля”.

Mykola Mushynka. Mutual relations between Ivan Chendey and the Ukrainians in Slovakia and my relations with him

The paper discusses the relations between Ivan Chendey (1922 – 2005), a writer from Western Ukraine, and the Ruthene Ukrainians living in Slovakia. The author argues that the main reason for the Soviet repressions against I. Chendey in the late 60s and 70s was not only his literary work (in particular the story “Ivan” from the book “March Snow”), but also his help with the illegal transportation of a book by I. Dziuba “Internationalism or Russification?” from the USSR to the West in 1966. The author’s main source is a collection of 50 letters and 9 postcards written by I. Chendey to M. Mushinka between 1980 and 1996. The author introduces the content of these letters to his readers in the second part of the article.

Key words: Ivan Chendey, Ukrainians in Slovakia, Prešov Region, Yuriy Bacha, Ivan Dziuba, Hryhoriy Avrahov, “Duklia”.

Голова Закарпатської організації Національної спілки письменників України Василь Густі про найвизначнішого письменника Закарпаття післявоєнного періоду написав: “Івана Михайловича Чендея моє покоління між собою величало патріархом. Він був таким насправді і зовнішністю, і манерами, і своїм внутрішнім світом, зрештою, і значенням для української літератури, а тим більше – для духовності нашого краю [див.: 5]. Літературознавець Олена Рудловчак свого земляка охарактеризувала коротко: “Чендей – це крапля крові Закарпаття, це зірка нашого інтелектуального світу” [13, с. 4 обкладинки]. А голова Спілки українських письменників Словаччини Іван Яцканин (він же головний і єдиний редактор журналів “Дукля” та “Веселка”) на питання журналіста Олександра Гавроша “Кого любите читати із закарпатських письменників?”, не задумуючись, відповів: “Івана Чендея. Його твори мені дуже близькі – і не лише тому, що я особисто знався з Іваном Чендеєм. Він, до речі, близький не лише мені, а всім українцям Словаччини. Адже у своїх творах порушував наболілі питання, що торкаються й нашого життя” [див.: 3]. Та, мабуть, найвлучнішу характеристику літературної творчості та громадської мужності І. Чендея дав його молодший побратим – лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка Петро Скунець: “Іван Чендей уже належить до української класики радянського періоду. А чи був письменник соціалістичним реалістом? У багатьох творах – без сумніву. Це виявлялося насамперед у його підході до явищ життя із так званих класових позицій. У чому полягала

ця класовість? А в тому, щоб дивитися на світ із позицій селянина-закарпатця, окраденого в своїй долі. Чи служив він комуністичній владі? Він віддавав їй належне за те, що дала нашому простолюдину доступ до освіти, урівняла в його правах (фактично – у безправ'ї) з іншими. Та на позиції пролетаря, котрому нічого втрачати, крім кайданів, письменник так і не перейшов” [13, 114].

Такі оцінки класикові новітньої закарпатоукраїнської літератури дав би і я, і десятки моїх земляків – русинів-українців Пряшівщини, які знали Івана Михайловича особисто або читали його твори. Чим заслужив собі цей письменник таке визнання? На це питання я постараюся відповісти, пригадуючи особисті контакти з ним та на підставі його листів.

* * *

З українськими юнаками із Пряшівщини Іван Чендей зустрічався, ще навчаючись у Хустській гімназії (1935 – 1944). Від них він довідувався про життя найзахіднішої галузки українського народу. Щоправда, він тоді стояв на русофільських позиціях і, на відміну від хустських студентів української орієнтації, які в березні 1939 р. загинули на Красному полі, обороняючи Карпатську Україну від угорських загарбників, безпосередньої участі в цих подіях не брав.

Як редактор газети “Закарпатська правда” (з березня 1945 до 1955 р.) І. Чендей на її сторінках час від часу писав і про українців Словаччини. Він щиро привітав заснування (1953 р.) Гуртка українських письменників при Словацькій секції Союзу чехословацьких письменників із її друкованим органом – альманахом “Дукля”. Засновники цього альманаху Іван Мацинський, Федір Лазорик, Василь Зозуляк, Михайло Питель, Юрко Боролич, Федір Іванчов, Олена Рудловчак та інші стали його друзями. Останні троє були його земляками із Закарпатської України, яких він знав іще з довоєнного періоду. 1958 р. він брав участь у зустрічах письменників Чехословаччини та України, що відбулися в Ужгороді та Пряшеві і стали початком офіційних стосунків. Про ці зустрічі він написав статтю під промовистою назвою “Нашій дружбі квітнуть!” [35, 85-89].

1962 р. на сторінках “Дуклі” з’явилася перша новела І. Чендея “На заробіток” [див.: 34], у ній описано відхід закарпатських українців до Чехії в міжвоєнний період. Відтоді твори прозаїка та рецензії на його книжки друкувалися на сторінках української преси Словаччини частіше.

Будучи головою Закарпатської організації Спілки письменників України, І. Чендей розробив цілу програму співпраці між його організацією та Українською секцією Спілки чехословацьких письменників, яку затвердила Президія Спілки письменників України в Києві. У своєму виступі на V з’їзді письменників України 1966 р. він піддав критиці не лише хижацьке нищення лісів та руйнування архітектурних пам’яток Закарпатської України, а й невиконання плану співпраці з письменниками Пряшівщини.

Маловідомою залишається участь І. Чендея в передачі на Захід рукопису праці Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Як людина, причетна до цієї справи, подам про неї свою думку.

У 1964 – 1965 рр. я був аспірантом Київського державного університету й у перші ж дні, розчарований загальною русифікацією, налагодив стосунки з інакодумцями, за якими пізніше закріпилася назва “шістдесятники” (І. Дзюба, І. Світличний, Н. Світлична, Лесь Танюк, І. Гончар, Д. Павличко, І. Драч, З. Антонюк, Н. та В. Підпалі, В. Лучук та інші). Я постачав їх “демократичною” літературою соціалістичної Чехословаччини (котра, на відміну від книжок із західних країн, в УРСР не підлягала забороні), вони мене – “самвидавом”, який

я вивозив за кордон. Дещо із цього було опубліковано у пражській українській пресі, дещо відправлялося на Захід [14, 56].

5 грудня 1965 р. І. Дзюба передав мені копію свого 143-сторінкового листа про порушення “ленінських норм національної політики в Україні” (без назви), адресованого Першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту та Голові Ради Міністрів УРСР В. Щербицькому. Органи КДБ в той час уже уважно стежили за кожним моїм кроком, знали, що я везу цей документ за кордон, і на митниці в Чопі 13 грудня 1965 р. мене затримали, забрали заборонений рукопис разом з іншими матеріалами “самвидаву”¹ й кілька днів допитували в Ужгороді. В останні три дні в допитах брали участь і двоє високих посадовців чехословацької Державної безпеки (StB), які на виклик КДБ прилетіли з Праги. Потім мене нарешті відпустили додому. Радянська сторона категорично відмовилась видати чехословацьким органам відібрані в мене документи, і моя “справа” закінчилася “партійною доганою з попередженням” (straničné napomenutie s výstrahou). На хвилі “Празької весни” я захистив кандидатську дисертацію у Празі [14, 56-64].

Майже через півроку – 30 травня 1966 р. – рукопис І. Дзюби все ж таки потрапив до Чехословаччини саме за посередництвом І. Чендея. А сталося це так.

Наприкінці травня 1966 р. в Івана Михайловича гостював його друг Григорій Аврахов, декан філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту², який прибув в Ужгород на Міжнародну наукову конференцію “Розвиток української новели”. Він привіз із собою одну із численних машинописних копій праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, які вже масово кружляли в українському “самвидаві”. На конференцію прибув і пражський літературознавець Юрій Бача. І. Чендей познайомив його з Авраховим, той на квартирі письменника передав закордонному гостеві рукопис І. Дзюби. Отримувач без перешкод перевіз текст до Пряшева й подбав про його переправу на Захід [див.: 11]. Праця І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” з’явилася друком у Мюнхені 1968 р. [6].

Приблизно тоді ж І. Чендей потрапив у глибоку неласку радянських органів. Після довгих і жорстоких цькувань його в липні 1969 р. виключили з Комуністичної партії СРСР, розгорнули кампанію, спрямовану на дискредитацію письменника, зняли з видавничих планів його книжки, верстки вже готових до друку творів знищили та майже на десять років заборонили друкуватися.

Формальним приводом до переслідувань була повість “Іван” зі збірки “Березневий сніг” [див.: 31], у якій автор зобразив сільського священника позитивним героєм – охоронцем сакральної архітектури та традицій предків, а комуністичних діячів – кар’єристами та бюрократами. На мою думку, справжньою причиною цькувань І. Чендея була його причетність до передачі на Захід праці І. Дзюби. Подібна доля спіткала і Г. Аврахова: його звільнили з посади декана, заборонили викладати та публікуватися, знявши з друку вже набрані його праці³.

¹ О. Спанатій пише: “Записи про невдалу спробу перевезення інформації – Павлом Мурашком в Чехословаччині є в архівах КДБ. Так, 13 грудня 1965 р. його затримали на залізничній станції Чоп і вилучили в нього кілька статей самвидаву: “Інтернаціоналізм чи русифікація?” Івана Дзюби, “З приводу процесу над Погружальським” Євгена Сверстока, а також листування Василя Лобка з Максимом Рильським. Документи були знайдені під натільною білизною” [26, 41]. У цій статті явно перепутане прізвище Мурашко і Мушинка. Затримано було не П. Мурашка, а М. Мушинку [14, 58-59].

² Г. Аврахов був першим рецензентом роману І. Чендея “Птахи полишають гнізда...” [29, 780] й автором передмови до його збірки новел “Терен цвіте” [29, 781].

³ В “Енциклопедії сучасної України” про Г. Аврахова сказано: “За передачу до Чехословаччини фотокопії праці І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” звільнений з посади із заборонаю працювати в ВНЗ, друкуватися [23, 83].

Щоправда, тоді КДБ ще не мав конкретних доказів причетності І. Чендея до передачі на Захід праці І. Дзюби й покарав його за іншу “провину”. Ця тема спливла на поверхню лише 1972 р. Один з учасників судового процесу про відтік на Захід “самвидаву” Юрій Бача побоювався можливих обвинувачень у керівництві групою колишніх своїх студентів (П. Мурашко, П. Гроцький та Г. Коцур), котра передавала за кордон “Український вісник”. Підсудний зовсім не був причетний до цієї акції і з власної ініціативи (що у протоколі допиту виразно зазначено) розповів слідчим органам, як він 1966 р. за допомогою І. Чендея переправив на Захід працю І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. За це “щиросерде зізнання” його було засуджено на чотири роки в’язниці, а через рік звільнено. Постраждали й інші учасники судових процесів у Чехословаччині та Україні. У спогадах Ю. Бачі [див.: 2] про “щиросерде зізнання” немає найменшої згадки¹.

І. Чендей міг про все це й не підозрювати; органи чехословацької й радянської безпеки цю справу не розголошували, а суворо засекречені архіви обох країн були оприлюднені лише після падіння комунізму. В умовах незалежної України розповіли про цю справу її головні учасники – Григорій Аврахов та Іван Бровко, у колишній Чехословаччині – Павло Мурашко та Петро Гроцький.

Політичні репресії проти І. Чендея збіглися з його особистою трагедією. Саме тоді, у січні 1968 р., в автомобільній аварії загинув його 19-річний син Ярослав, на якого батько покладав великі надії. Щоб хоч трохи відійти від горя, подружжя Чендейів на кілька днів приїхало у Пряшів, а звідти – до Західної Чехії [2, 47].

Отже, письменника на кілька років було вилучено з літературного та громадського життя. Валентина Гончар у вступі до збірки листів І. Чендея до О. Гончара про це пише: “Івана Чендея “сильні світу сього” виключили з партії, позбавили роботи, створили навколо нього задушливу атмосферу підозр і недовіри. Лише у дев’яностих роках Закарпаття на повний голос почало вітати свого письменника, в чийх творах – історія краю, його моральні духовні координати” [див.: 4].

На початку 1969 р., коли цькування митця владою досягло апогею, пряшівська “Дукля” опублікувала його статтю про поетичну творчість Петра Скунця під назвою “Молодості золота пора” [див.: 33]. Це був передрук статті з газети “Молодь Закарпаття” 1967 р., у якій патріарх закарпатоукраїнської літератури дав таку оцінку молодшому колезі: “Петро Скунець належить до тих літераторів, які від книжки до книжки заявляють про себе вагомніше з більшою силою таланту, про котрих думають, що в початківцях вони і не ходили, а прийшли відразу в літературу з своїм талантом, своїм словом, своєю самобутністю. Це прекрасно!” [33, 32]. На підтвердження цих слів І. Чендей опублікував добірку віршів поета з його книжок “Сонце в росі” (1961), “Верховинська пісня” (1962), “Полюс землі” (1964) та “Погляд” (1967) [33, 33-36].

1970 р. від імені Асоціації українців Словаччини я запросив І. Чендея на конференцію, присвячену 100-літтю Володимира Гнатюка, яка мала відбутися у травні 1971 р. Конференцію з наказу партійних органів за два тижні перед її запланованим відкриттям було скасовано [14, 76-77].

¹ У статті про одного з поширювачів “самвидаву” в Україні – випробувача ракетно-космічної техніки та правозахисника Івана Бровка (1915 – 2009) читаємо: “Це він (І. Бровко. – М. М.) привіз у Ніжин працю Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” і дав її доц. Лесі Коцюбі. Проф. Григорій Аврахов передав працю літературознавцеві з Пряшева Юрієві Бачі, який вивіз її в Чехословаччину, завдяки тому книжка вийшла друком у ФРН 1968 року і була перевидана кількома мовами. Ця справа впливла у 1974 р. Ю. Бача під тиском КДБ виказав І. Чендея, той Г. Аврахова, а Г. Аврахов – Лесю Коцюбу. Далі ланцюжок обірвався, бо вона замість Бровка назвала покійну особу” [42, 471]. Автор тут припустився помилки в датуванні: справа “сплинула” не 1974, а 1972 р.

З нагоди 60-річчя від дня народження І. Чендея на Пряшівщині про нього вийшла велика стаття вінницького літературознавця Михайла Стрельбицького, написана спеціально для “Дуклі” [див.: 27]. В її основі – аналіз та оцінка найвизначнішого, на думку автора, закарпатоукраїнського літературного твору – роману “Птахи полишають гнізда”, який літературна критика негайно після його виходу 1965 р. прийняла із захопленням¹, навіть висунула на здобуття Шевченківської премії. А вже після 1967 р. (ще до появи “Березневого снігу”)² понад п’ятнадцять років у радянській пресі про цей та інші твори І. Чендея майже не згадували. Мовчанку порушив М. Стрельбицький на сторінках “Дуклі”, виконавчими редакторами якої тоді були молоді журналісти Мирослав Ілюк та Марія Няхай.

Український критик ставить роман І. Чендея в один ряд із “такими визначними явищами багатонаціональної радянської літератури останніх літ, як “Цар-риба” В. Астаф’єва, “Закон вічності” Н. Думбадзе, “І понад вік триває день” Ч. Айтматова, “Прощання з Матюрою” В. Распутіна та “Твоя зоря” Олеса Гончара” [27, 58]. Цю тезу він доводить численними фактами, торкаючись також інших творів І. Чендея. Наскільки мені відомо, ця стаття в Україні не передрукована.

1972 р. на сторінках “Дуклі” було опубліковано алегоричне оповідання “Лиска”, своєрідна автобіографія старої кобили, яка все життя тяжко, але чесно працювала, змінюючи господарів. На фронті зазнала поранення. Урешті-решт потрапила до цигана, який немилосердно знущався з неї, а коли переконався, що шкапа вже йому не потрібна, то відрубав хвоста, щоби виміняти його у старого щіткаря на горілку. Лиска випадково потрапила до свого першого господаря, якому колись найкраще служила, але той відцурався її. Циган вивів Лиску на полонину й залишив на розтерзанні вовкам.

В оповіданні легко простежується аналогія із життям простої людини, а до певної міри і з біографією І. Чендея, який своїми творами служив людям. Та його замість подяки з тавром “ворога народу” (відрубаним хвостом) залишили “на розтерзанні вовкам”. Оповідання все ж закінчується оптимістично: стара вовчиця, переконавшись, що не здужає Лиску, залишила її й поплелася за перевал. “Нині в житті вже нічого страшного для мене бути не може, – міркує Лиска, – добре так як є. На волі відпасемося, відмолоднемо, сила до нас прийде, а тоді знову до плуга! А тоді знову в зелену весну!... – на радощах Лиска заіржала й високо зігнула голову... Лиска припала скубати зелену траву” [32, 20]. З надією на краще життя на волі й І. Чендей приймав життєві удари.

Наступне оповідання І. Чендея “Рукавичка” з’явилося на сторінках “Дуклі” лише 1978 р. [див.: 37]. Воно теж автобіографічне. Прозаїк повернувся до раннього дитинства, до студентських років, описавши життя свого земляка Петра Ілліча, який, не маючи лівої руки, користувався лише однією рукавичкою, а другу подарував майбутньому письменникові. І. Чендей нею дуже дорожив.

У тому ж номері “Дуклі” була опублікована докладна розвідка закарпатського літературознавця Василя Попа “Відтворюючи образ сучасника” з підназвою “Тема соціалістичного способу життя в творчості письменників Закарпаття” [див.: 21]. У ній кілька абзаців присвячено творчості І. Чендея, переважно аналізу його книг “Птахи полишають гнізда” та “Свалявські зустрічі”.

¹ Упродовж 1966 – поч. 1967 р. на роман І. Чендея “Птахи полишають гнізда” з’явилося понад двадцять позитивних рецензій [29, 780-781].

² Той факт, що І. Чендей потрапив у неласку радянських органів влади на початку 1967 р., тобто після того, як рукопис праці І. Дзюби з його участю опинився за кордоном, лише підтверджує мою думку, що “Березневий сніг” був лише формальним приводом репресій.

Навіть під час опали письменник цікавився Пряшівщиною, хоча майже всі тутешні офіційні представники наукових, педагогічних, літературних, культурно-громадських установ та організацій припинили з ним стосунки. Ясна річ, що ім'я І. Чендея ніде, зокрема й на Пряшівщині, не мало з'являтися в засобах масової інформації, та час від часу воно все ж таки "проскакувало".

Не зважаючи на своє становище, прозаїк інтенсивно листувався майже зі всіма пряшівськими "інакодумцями", котрі, як і він, за свої політичні погляди були вилучені з культурно-громадського життя: Юрієм Бачею, Іваном Мацинським, Михайлом Шмайдою, Євою Бісс, Іваном Грицем-Дудою, Оленою Рудловчак, Василем Дацеєм та іншими. Тісні контакти він підтримував із празькими "інакодумцями", зокрема з Володимиром Лібовицьким та Орестом Зілінським; у Братиславі – з Василем Ґренджею-Донським та Юрієм Шерегієм.

Листування із названими людьми свідчить про шляхетну душу письменника, який, будучи сам в опалі, підбадьорював таких же репресованих своїх колег у "братній" Чехословаччині. У червні 1980 р. І. Чендей приїхав на Свято культури у Свидник. При цій нагоді побував і у Пряшеві та завітав до мене. Велике враження на нього справила моя бібліотека та архів, але ще більше – відвідини мого робочого місця – великої кочегарки, яка обслуговувала понад тисячу комунальних квартир, дитсадок тощо [12] (лист від 1 липня 1980 р.).

Того ж 1980 р. у пряшівському щомісячнику "Дружно вперед" був надрукований уривок із книжки І. Чендея "Свалявські зустрічі" – "Під одним небом, на одній землі" [див.: 36]. Це його спогади про визволення Закарпаття Радянською армією 1944 р. та перші післявоєнні роки.

До 65-річчя І. Чендея 1987 р. "Дукля" опублікувала розлогий нарис Василя Попа "Закоріненість" [див.: 22] із фотографією ювіляра. Це була повна реабілітація письменника, хоча про його переслідування у статті нічого не сказано, а збірка оповідань "Березневий сніг", яка стала формальним приводом репресій проти нього, там не згадується.

Наступного 1988 р. в тій же "Дуклі" з'явилося оповідання "Сосна і баба" (передрук із харківського журналу "Прапор", 1988 р., №11) [див.: 40] про мешканку міської комунальної квартири бабу Феню, яка без дозволу найняла чоловіка, щоб він зрубав на подвір'ї сосну, котра кидала тінь на її грядки, і своєю дотепністю перехитрила й найнятого чоловіка, й агронома, і міське начальство. А за повалене дерево вторгувала стільки, що після плати пильщиків та виплати штрафу мала хороший залишок.

1989 р. І. Чендей побував на Святі культури русинів-українців у Свиднику, яким був захоплений, і свої враження опублікував на сторінках "Закарпатської правди" [див.: 38].

До 70-ліття письменника 1992 р. українська редакція Словацького радіо у Пряшеві транслювала його оповідання "Плуг". Радіопередача стала дуже популярною серед слухачів і мала кілька реприз. Того ж 1992 р. І. Чендей узяв участь у науковій конференції, присвяченій 70-літтю з дня народження Івана Мацинського (1922 – 1987) у Пряшеві [див.: 28]. Він розповів про особисті стосунки із цим діячем, дав інтерв'ю для радіо та зустрівся з пряшівськими друзями [28, 1].

* * *

У своєму рукописному архіві (досі не впорядкованому) я знайшов 50 листів та дев'ять листівок І. Чендея до мене з 1980 по 1996 р. Щоправда, особисто ми були знайомі з початку 60-х рр. – із його відвідин Свята пісні й танцю українців Чехословаччини у Свиднику. Нас пов'язувало професійне зацікавлення народною творчістю. І. Чендей уже в 50 – 60-х рр. упорядкував серію відомих

мені фольклорних видань: “Скавав піп через пліт” (1958), “Сказки Верховини” (1959), “Казки Верховини” (1960), “Казки зелених гір” (1965) [див.: 29].

1964 р. в Києві на мене велике враження справив кінофільм Параджанова “Тіні забутих предків”, знятий за сценарієм І. Чендея [14, 56]. Він також був добре обізнаний із моїми фольклористичними виданнями: “З українського фольклору Східної Словаччини” (1963), “З глибини віків” (1967), “Срібна роса” (1970) та, зокрема, “Науковий збірник Музею української культури у Свиднику” (1965 – 1970), що виходив під моєю редакцією.

1970 р. мене позбавили посади старшого наукового співробітника Дослідного кабінету україністики Університету ім. П. Й. Шафарика й перевели на підсобну роботу бібліотекаря. А у травні 1972 р. звільнили з університету без права піти на будь-яку роботу в “духовній” сфері). Я працював спершу пастухом, згодом, позбавлений і цієї роботи партійними органами, – кочегаром (до червня 1990 р.). У цих непростих умовах 1980 р. й розпочався наш епістолярний діалог. Листи І. Чендея сповнені емоцій, співчуття, людської доброти й великого оптимізму. Він після опали щойно повертався до літератури. Слід зазначити, що однією з перших спроб “реабілітувати” І. Чендея була публікація у пряшівському тижневику “Нове життя” [8, 6] у той час, коли на Закарпатті його ім’я було ще під суворою забороною. Це був передрук ювілейної статті до 50-ліття письменника з київської “Літературної України” [див: 9]. Наступні статті про І. Чендея на Батьківщині з’явилися лише через десять років – до його 60-ліття [29, 787].

Моральна підтримка

У часи, коли людина роками живе у вимушеній ізоляції від оточення, коли навіть колишні “друзі” перестають вітатися з тобою, щоб не бути запідозреними у стосунках із “націоналістами” та “контрреволюціонерами”, моральна підтримка з боку людини, яку ти вважаєш талановитою, розумною, чесною, непідкупною і принциповою у своїх поглядах, значить дуже багато. Іван Михайлович був для мене саме такою постаттю. Уже в першому листі, написаному під впливом відвідин нашої хати, знайомства з моїми рукописними працями та фольклорними матеріалами на магнітних стрічках, він писав: “Не мені давати Вам оцінку – надто в науці фольклору я знаю мало, тим більше, далеко не все мені відоме з роботи Вашої безпосередньо <...>. Певен, з часом все-все стане на своє місце, Ваші праці вільно підуть в друк, збагачуючи культуру і науку” (1 липня 1980 р.). Ця теза повторюється в багатьох інших листах: “Я певен, що нинішній стан мине, що Ви повноцінно, на повен зріст і на повну спроможність своїх дужих і світлих можливостей повернетеся до роботи в культурі, що ту саму кочегарку, яка нині дихає випарами мастил, пахне специфічним запахом і озивається невгавним, теж особливим і своєрідним, гомоном, будете згадувати, як згадують пройдений етап. Подібне повинно статися в ім’я правди, чесноти, справедливості” (19 вересня 1980 р.). Та І. Чендей не обмежувався лише моральною підтримкою в листах, а й уживав конкретних заходів, спрямованих на зміну мого становища. Наведу один приклад: 8 листопада 1980 р. біля його ужгородської хати, яка розташована неподалік від тодішнього готелю обкому партії “Дружба”, проходив голова Краєвого комітету Комуністичної партії Словаччини Ян Пірч у супроводі першого секретаря Закарпатського обкому Компартії України Юрія Ільницького. І. Чендей саме порався в саду. Привітавшись із достойниками, він запросив їх до себе, почастивав домашнім вином і в дружній розмові запитав закордонного гостя:

– Як Ви, найвищий представник компартії Східнославацького краю, допустили, що у Вашому регіоні висококваліфіковані люди працюють у робітничих професіях?

– Такого не може бути, – заперечив той.

– А доктор філософії Микола Мушинка, кандидат наук, автор численних наукових праць? Він же майже десять років працює у вас пастухом колгоспної худоби та кочегаром!

– Я це перевірю, – сказав Я. Пірч і зробив запис у своєму нотатнику.

Як і слід було гадати, чиновник і пальцем не ворухнув у цій справі. Вітаючи його з Новим роком, Іван Михайлович нагадав про обіцянку. Через кілька тижнів завідділу з ідеології КК КПС Юрій Гамрак покликав мене на розмову, про результати якої я в листі від 18 березня 1981 р. докладно поінформував Чендея. Майже двохгодинна розмова з партійним функціонером закінчилася його висновком: “Ваша провина перед партією і народом така велика, що якби ми рекомендували вас на роботу в духовній сфері або опублікували бодай одну вашу статтю, посипались би протести чесних членів нашого суспільства та рядових читачів преси. А ми на це не підемо”. Отже, спроба змінити мій “соціальний статус” не дала позитивних результатів, однак сам факт, що відомий письменник заступився за опозиційного інтелектуала, був неабиякою моральною підтримкою, тим більше, що впродовж майже двох десятиліть ніхто із пряшівських “товаришів-комуністів”, навіть мої колишні друзі, не захищав опального колегу. Навпаки, згідно з документами Інституту пам’яті народу, тридцять людей доносили на мене¹.

Коли ж почалися цькування за статті про уявних “українських буржуазних націоналістів”, публіковані на Заході, І. Чендей писав: “Не звертайте увагу, коли хтось на Вас кособочиться при тій оцінці, яку дає окремих дослідницьким, чи просто літературним, явищам. Істина може бути тільки одна. А саме: Істина. Пільг, поступок, компромісів бути не може. Все тільки у повній мірі, єдині умови, при яких можна рухатися вперед” (15 грудня 1983).

На своє 50-ліття в лютому 1986 р. я запросив лише вузьке коло людей, зокрема й Івана Михайловича, котрому, як завжди, вислав офіційне запрошення, завірене чехословацькими органами; без нього він би не міг одержати чехословацьку в’їзну візу. Запрошенням він не скористався, бо саме тоді одружував сина Михайла. Та до мого 50-ліття, яке й в Україні, і на Пряшівщині проходило при повній мовчанці засобів масової інформації, І. Чендей написав зворушливого листа, де є й такі слова: “Прийшли до Вас Ваші славні 50, а я до Вас приходжу з щирими обіймами і щонайсердечнішими віншуваннями! Багато-багато я мав би Вам сказати при нагоді Вашого знаменитого піввіку! <...>. Знаю, що дорога Ваша в будівництві культури є зовсім-зовсім не легкою, навіть складною, коли не просто тяжкою. Але Ви і за цих умов не зневірилися, а віддаєте все наявне у Вас саме культурі, її будівництву. І за це Вам уклін глибокий! Ваша діяльність у фольклорі, в дослідженні минулого нашого, в збереженні скарбів, що належать народу, є гідною похвали високої, захоплення і наслідування. Ви належите тут до авторитетів беззастережних і безсумнівних, і це не тільки прекрасно, але й почесно, за це Вам хвала! <...>. Озиваючись до Вас з Ужгорода, я не можу не згадати наші розмови з Вами і про художника дивної долі Кулеця, і про незбутнього Володимира Лібовицького, і про видатного Новаківського, не кажучи уже про Дністрянського <...>. Але ж як добре, що Ви є, що я Вас знаю, а знаючи Вас, не раз думаю: яким біднішим був би я, не знаючи Вас! І за все, за все Вам мої щирі обійми, мої найсердечніші поздоровлення і доброзичення!” (9 лютого 1986 р.).

У жовтні 1987 р. Іван Михайлович укотре відвідав нашу хату і, як завжди, найбільше його цікавив мій архів, бібліотека, книжки, видані за кордоном, та машинописні копії неопублікованих праць. Знов побував і на моєму робочому

¹ Див. кінофільм словацького телебачення “Повість про Миколу Мушинку” (режисер Мілан Громадка; Братислава, 2012).

місці – у котельні. Повернувшись у дім, подякував за гостинність моїй дружині Магді. Своє враження від гостювання в нашій хаті він сформулював так: “Я щиро захоплений великою, подвижницькою працею Миколи Івановича на ниві рідної культури. Немає сумніву у тому, що нині Микола Іванович є одною з найбільших індивідуальностей серед учених-етнографів, фольклористів у слов'янському світі. Шкода, що певні обставини не дають можливості виходити і приходити до людей з працями на рідній землі. Вірю, що мряки розсіються, що все-все проясниться і стане благодатнішим для більшої творчості, для повнішої можливості реалізувати свої сили. Це так необхідно! Адже кожна творча індивідуальність, кожен істинний розум з народу належать народу, і не тільки певному часу, але й вічності отій, у якій сам народ є вічним. Повернувся я додому збагаченим враженнями, емоціями” (26 жовтня 1987 р.).

У грудні 1989 р. мене повністю реабілітували, а в червні 1990 р. я після вісімнадцяти літ опали повернувся на попереднє місце роботи. Отже, передбачення Івана Михайловича збулися. У листі від 24 липня 1990 р. він писав: “Щиро радий за вас, за Ваш нинішній статус. Радий, що Ви знову повернулись до улюбленої педагогічної роботи, що при цьому таки правда перемогла. Довго довелося ту правду виглядати й очікувати”.

1989 р. мені нарешті дозволили друкуватися. Одну з перших статей я присвятив ювілею Олені Рудловчак. З нагоди цієї статті Іван Михайлович писав: “Вітаю Вас зі справді цікавим, докладно і мудро написаним й опублікованим у “НЖ” (“Новому житті”. – М. М.) матеріалом про шановну Олену Михайлівну Рудловчак. Подібне реально засвідчує нову хвилю в ставленні до Вас на славній Пряшівщині тих самих, від кого завжди багато залежить у всілякій справі. В цьому бачу мудрість і благородство, бажання культурні сили збирати і консолідувати, давати можливість творчо реалізуватися кожній духовній силі. Що не казати, а та ж Пряшівщина чимало втратила, тримаючи в чорному затінку Вас, Юрка Бачу, не знаю ще кого...” (6 лютого 1989 р.).

Штрихи до автобіографії

І. Чендей у листах часто згадував про своє дитинство в Дубовому. Наприклад, коли я йому писав про свої мандри з дружиною й синами на “трабанті” Чехословаччиною, Польщею, Югославією, Румунією, він відповідав: “Особисто я не пам'ятаю з дитинства подібних родинних мандрівок, доріг взагалі. Та де там в моє дитинство було до мандрівок взагалі? Першою моєю дорогою за готари рідного села була дорога пішки з Дубового до Калин, з Калин до Ганич. В одну парну неділю одного літа – піп з села Дубового посилав своїми синами листа попові до Калин, піп в Калинах скористався хлопчиками-поштарями й переслав листа відповідно до села сусіднього, а я вже за кумпанію з поповими хлопчиками босоніж міряв порошану вулицю... Повернулися ми десь пізно увечері, ноги шалено боліли від перевтоми... Дубівська попадає за добру “працю” годувала синочків голубцями з солодкого перцю, отоді і я вперше тих голубців спробував... А відтак ще була дорога в інше сусіднє село з мамою. Батько важко нездужав, потрібна була мінеральна вода, от ми з мамою і вибралися пішки по воду десь аж за вісім-десять кілометрів... Мама несла в руках малу дочечку, а я ніс пляшки в бесагах... Ще були дороги з моїм батьком у ліс, на заробітки, коли я вчився уже в гімназії... Але й це усе пам'ятається трепетно, з хвилюванням і щемливою, певно, вдячною радістю...” (19 вересня 1980 р.).

Найбільшим авторитетом для І. Чендея був батько – справжній патріарх роду, церковний дяк, народний філософ і неймовірний трудівник. Його образ письменник зафіксував у кількох своїх художніх творах. У власному житті Іван Михайлович рівнявся на батька. Пригадую, одного разу він із притаєною

гордістю показував мені своє підсобне господарство: виноградник, фруктовий сад, грядки з “помідорами-чендеївками” та іншими овочами й майже завершений будинок. “Пару днів тому гостював у мене батько, – казав він. – Йому, як нині Вам, я показав своє господарство. Оглянувши все це він сказав мені лише одне речення: “Бачу, що не спиш, сину!”. Батькова похвала була для мене найвищим ступенем визнання”.

Коли старий улітку 1987 р. помер, Іван Михайлович писав мені про нього: “Мій батько був більше, аніж талановитим. Не сумніваюся, що в червні і торік великою родиною ми не просто хоронили батька, діда і прадіда (в небіжчика було 35 онуків і 36 правнуків від чотирьох синів і п’ятьох доньок), ми хоронили Генія, який усього в житті орав і косив, рубав ліс і бідував, добуваючи хліб в поті чола: співав на криласі і проповідував священне письмо, заповіді... Я стояв над ним і чув вікову кривду і несправедливість, певно, тому ще й ще я плакав тяжкими сльозами... Коли усе-все поспіль узяти, що залишалося у житті мені, аніж бути твердим, непоступливим, суворим в роботі над словом і тоді, коли рідне українське слово приходило до мене в розумінні граматики з великим запізненням – в двадцять чотири роки при так званому пробному диктанті до нагоди вступу у республіканську школу (вірніше – курси) при ЦК КПУ я зробив аж сімнадцять орфографічних, синтаксичних помилок!... І коли мої окремі рукописи уже в п’ятдесятих роках ішли в друкарню без передруку, було це також наслідком не тільки вродженого чуття рідної української мови, але й праці...” (12 лютого 1988 р.).

На своє 70-ліття Іван Михайлович запросив мене до себе. Після урочистого святкування в Ужгороді ми троє – Чендей, М. Жулинський і я – поїхали в його рідне Дубове. Після гостини в дубівській рідні ми піднялися на його улюблену Ясенову, і день завершили урочистим вечором у місцевому будинку культури. День був повний незабутніх вражень, які я описав у газеті “Нове життя” [див.: 16], М. Жулинський – у “Новинах Закарпаття” (19 травня 1992 р.; передрук див.: [7]), а сам І. Чендей у листі до мене від 1 червня 1992 р. [див.: 12].

На святкуванні 70-ліття митця в його рідному селі трапився прикрий випадок, про який ми не писали. Спускаючись із Ясенови, Іван Михайлович, аби не спізнитися на врочистий вечір, вирішив іти не дорогою, а стрімкою стежкою, на якій посковзнувся й покотився у провалля. Ледве ми його підняли на ноги та завели до рідні в селі. І Жулинський, і я просили його не йти на святкування до будинку культури. Та він і чути про це не хотів: “Там на мене чекають мої земляки, які зможуть прийняти мою неучасть як пімсту за їх засудження мене 1969 року в тому ж будинку культури. А вони невинні; їх зманіпулювали”. І він поїхав. І блискуче виступив у переповненому залі.

До цієї пригоди він повернувся через три роки, вітаючи мене із 60-літтям: “Бачу Вас на Ясенові в той день, коли ми громадкою на неї піднялися в травні 1992. Було незвичайно гарно, для мене особисто натужено і напружено. Тепер мурашка біжить по хребту, коли пригадаю отой прекрутий спуск навпрошки, при якому я упав з ніг, звестися на ноги не міг. Саме там до раптового скону було дуже близько. Тільки всевишні сили дарували можливість таки на ноги звестися, відтак до племінниці Ольги дійти, в акціях на відзначення тезоіменитства участь взяти. Господи, яким я тоді вичерпанним був!...” (28 лютого 1996 р.).

На перший погляд могло би здаватися, що І. Чендей як першорядний прозаїк, голова Закарпатської організації Спілки письменників України, голова Українського фонду культури Закарпатської області та громадський діяч мав усі можливості користуватися численними привілеями, котрі таким людям надавала радянська система: туристичними путівками за кордон, санаторіями,

спецмагазинами тощо. Та виходило зовсім інакше. За кордон він їздив зрідка, здебільшого на приватні запрошення, а про перебування в санаторіях писав: “За життя всього один раз побував я на відпочинку в санаторії “Карпати”, та й то, з примусу, після інфаркту. Тут проходив курс так званої реабілітації... доліковування” (22 січня 1988 р.).

Власна літературна творчість

Іван Чендей дуже радів, що після кількарічного замовчування його знову почали друкувати. У листі від 19 вересня 1980 р. він не без гордості писав, що до нього дзвонив сам директор київського видавництва “Дніпро” Олександр Бандура і просив підготувати двотомник вибраних творів: “60 аркушів не так багато, але й не так мало. 60 аркушів дадуть мені змогу таки достойно прийти до читача при нагоді. Відберу для публікації тільки найкраще, сам же хотів би вірити, що читач сварити не буде”.

24 грудня 1980 р. він повідомляв мене: “Нині вийшла моя нова книжка – маю на столі сигнальний екземпляр, ось-ось буде й тираж. “Кринична вода” – так називається моя нова збірка з однойменною повістю та шістьома оповіданнями – дарувала мене велику пригорщу радості”.

Оцінюючи свій доробок за 1981 рік, він писав: “Найзнаменніше в 1981-ому, що могло бути і статися взагалі – це двотомник вибраних творів у видавництві “Дніпро”. Нарешті все “утрясено”, улагоджено. Двотомник зараз знаходиться на вичитуванні у коректорів, ось-ось має потрапити в друкарню. А там справа уже за поліграфістами. Двотомник мав би бути вартісним: 22 новели, п’ять повістей, роман – такий підсумок. Мало це, чи багато? Коли говорити про вагу слова, про його мистецьку вартість, думати мені належить, що мало. Коли говорити про кількість зіпсутого паперу – багато. Та втішитися можу і тим, що, все-таки, дещо з творів витримає у нас і найсуворішу критику. А це, дорогий Миколо, уже щось!” (24 грудня 1981 р.). Та через півроку в одному з його листів читаємо: “Мав досить напружену працю з вичиткою верстки вибраного – набралось геть-геть за тисячу сторінок, а при моїй прискіпливості з повільним читанням потрібен був досить-таки тривалий час. Хвала аллаху, все зроблено, верстка у видавництві, залишається чекати книги. Сподіваюся, книги будуть достойні і найбільш вимогливого читача. Багато вкладено до них не тільки енергії, але й серця” (30 червня 1982 р.).

Наприкінці 1983 р. І. Чендей інтенсивно працював над завершенням роману “Далеке плавання”. Щоби мати спокій для роботи, йому довелося втекти з Ужгорода до рідного Дубового (лист від 10 листопада 1983 р.), та й там твір не вдалося закінчити. “Другий варіант “Далекого плавання”, – писав він, – іде зі скрипом, певно, і тому, бо я вже не молодий, більше усе виважується, обмірковується, хоч не на краще завжди й виходить. Було писав, як Господь клав на серце й розум, виходило більш-менш пристойно, а коли минув час й досвіду додалося, виходить не завше гаразд” (29 листопада 1983 р.). Та й ця версія не задовольнила прозаїка. Через п’ять років 10 листопада 1988 р. він писав мені: “На радість мою нині, саме нині, закінчив роботу, над доробкою роману “Далеке плавання”. Цікава історія цього твору ще й тим, що нині аж третій варіант є тим текстом, котрий наважуся з чистим сумлінням подавати нашим “Карпатам” для публікації в наступному році”.

1988 р. я написав рецензію на роман І. Чендея “Скрип коліски” й рукопис прислав йому для публікації в періодиці України, бо українська преса на Пряшівщині для мене була й надалі закритою. Він рецензію похвалив: “Зворушили Ви мене написанням про “Скрип коліски”. Щиро дякую <...> Загальну характеристику роману Ви дали дуже точну, як і героїв розставили по своїх місцях також чітко” (12 лютого 1988 р.). Із приводу свого роману

він надіслав мені довгого листа, у якому роздумував про твір, його героїв і працю над ним. “Скрип коліски”, – зазначав прозаїк, не тільки вийшов у світ, хоч із значним запізненням, – твір був готовий у 1982, але дістав не таку вже й малу відзнаку. Відзнака Головом (премія ім. А. Головка за кращий роман року. – М. М.) почесна тим більше, коли сам я в житті звик скоріше до стусанів і синяків, геть-геть набідувався, навіть настраждався. Настраждався в літературі не тільки сам, не догоджаючи: настраждалася і моя родина. Дев’ять років вигнання після “Березневого снігу” – час, якого зовсім досить, аби літературна дорога одної людини на Землі і почалася, і закінчилася... Моє щастя в тому, що я при злигоднях не зневірився, не впадав у розпач, а постійно тямив: чепіги плуга тримати в руках мусиш ти, яким твердим не є ґрунт, як не тяжко тобі, як не дме в лице сікучий вітер... Я вистояв. І в цьому моє велике щастя” (12 лютого 1988 р.).

На жаль, мою рецензію так і не вдалось надрукувати. А на початку 1989 р. прозаїк надіслав щойно видану книжку “Калина під снігом” із таким коментарем: “Не знаю, чи стане вона бодай малопримітною подією в літературному процесі республіки і Закарпаття, проте для мене вона є подією істинною. Жарти хіба побачити опублікованими речі, які з’явилися в “Березневому снігу” аж двадцять літ тому, а сам автор ніяк не сподівався бачити їх живими в котрійсь з книжок. Зараз же і повість “Іван” і оповідання “Пілюлі з-за кордону”, “Березневий сніг” набувають нового громадянства, автор же матиме право їх подавати до нових книг. Це справді знаменито. В подібному сам я не просто бачу, й фізично, предметно відчуваю благодать великого перебудованого часу, котрий все-все повинен поставити на своє місце” (6 січня 1989 р.).

Я відгукнувся на книжку доволі розлогою рецензією, яку вислав авторові. Він мав до неї серйозні зауваження, котрі закінчилися дружньою порадою: “Раджу з публікацією утриматися до зустрічі зі мною і до ґрунтовної переробки, коли на це уже вистачить волі і сили у Вас” (28 травня 1989 р.). На жаль, ми до цієї справи більше не поверталися й мій рукопис досі, мабуть, зберігається десь в архіві Івана Михайловича.

Дуже втішило його московське видання “Скрипу коліски” в перекладі О. Руденка-Десняка (лист від 2 жовтня 1990 р.), яке він надіслав мені негайно після виходу. Та найбільшим своїм досягненням на літературному полі автор уважав згаданий вище двотомник, до котрого він додав таку присвяту: “Дорогому Миколі Івановичу з щирою повагою і сердечною любов’ю. Щастя Вам щедрого, гараздів родині Вашій! Ів. Чендей. Ужгород VIII/ 83 р.” Це ж вибране пізніше він надіслав Михайлові Шмайді, Юрієві Бачі, Степанові Сухому, Іванові Мацинському та кафедрі української мови й літератури (лист від 4 грудня 1983 р.). Одержавши мої позитивні відгуки від прочитаного, Іван Михайлович писав: “Приємно мені, що написане у двох томах таки додає Вам децицію позитивних настроїв та емоцій тим більше, бо свідомий: Ви є читачем досвідченим, справді розумієтеся на творах й знаєте ціну доброму слову. При всьому, що не казати, маю підстави вважати себе досить щасливим вже й через те, що двотомне видання подібного характеру справді на Закарпатті є першим. І хоч першим буває важче за других і третіх, бо саме їм, першим, і дме вітер в лице, все-таки вже ніхто до читачів з двома книгами, бодай, вибраної прози треба було розпочинати”. І далі: “Минуть роки, такі з двотомниками, багатотомниками до читачів прийдуть літератори і на Закарпатті. От була б тільки належна якість. Певен, що краще з одностомниками прози достойної, аби тільки не з черідкою того, що засвідчує ницу халтуру і графоманію” (29 листопада 1983 р.).

Оцінюючи свій літературний доробок за 1984 рік, він не без гордості зауважив: “В Ужгороді вийшла поважна книга “Птахи полишають гнізда” в серії “Карпати”

з дуже докладною статтею Дмитра Федаки, добрими примітками. Москва (“Молодая гвардия”) випустила “Сказку белого инея”. Взагалі, останні 7 років були жвавіми на видання, я ніби не тільки знову прийшов до читача ваговито, серйозно, але й знову народився” (19 грудня 1984 р.).

Через три роки, скаржачись на труднощі, пов’язані з перебудовою хати, Іван Михайлович наголошував: “Та і в цих умовах дещо робилося. Тільки-но вийшов роман “Скрип коліски”, закінчую і роботу над новою збіркою, котра мала б вийти в світ в “Радянському письменнику”. Оце кілька днів тому, як дописав повість “Ювілей” (8 травня 1987 р.).

Трохи згодом він уже міг похвалитися: “Саме вчора закінчив оповідання “Новосільний дарунок”. Здається, вдалося. Сподіваюся відвезти до Києва рукопис нової книги. Поїду на пленум СПУ. Пленум – 16 червня” (7 червня 1987 р.).

На початку 1988 р. автор нетерпляче очікував на вихід книжки “Калина під снігом”, сподіваючись, що “твори з неї щось таки додадуть до вже зробленого” (12 лютого 1988 р.).

Грунтовній переробці було піддано й роман “Далеке плавання”, який пролежав у шухляді кілька років. “Зараз доводиться його геть-геть доробляти, переробляти, переписувати чимало сторінок. І зовсім не через новий час з новими можливостями, а через новий підхід самого автора до уже написаного” (10 липня 1988 р.).

Закарпатська та загальноукраїнська література

Із закарпатських письменників він найбільше цінував Петра Скунця: “Скунець належить до великих талантів, – писав він мені після повернення зі З’їзду письменників України в Києві 1981 року. – Тільки що сам Петро не вмів себе належно берегти <...>. Безталання, хай би вже нище безталання в алкоголі, а от коли золото таланту в алкоголі тане, це вже біда, це вже втрата для народу. Для отого народу, який талант народжує, аби він світився йому світильником, а не скнів і нидів у горілчаних випарах” (13 квітня 1981 р.).

До літературного життя на Закарпатті 80-х років він ставився досить скептично: “Здається цікавого нічого й нема. Якесь стагнація і задріманість. Гаразд, що вийшла в “Дніпрі” “Сейсмична зона” Петра Скунця. На жаль, без поеми “На границі епох” (10 листопада 1984 р.).

Із загальноукраїнської поезії останнього періоду він найбільше цінував Ліну Костенко, зокрема її книжки “Над берегами вічної ріки” та “Маруся Чурай” (24 жовтня 1980 р.).

Образотворче мистецтво

1980 р. я вислав Чендєєві приватне запрошення на відкриття виставки 170 картин художника Івана Кулеця в Музеї української культури у Свиднику, які я переправив туди із Праги. Він не зміг приїхати на відкриття виставки, однак творчість цього визначного українського художника, довгорічного директора Української студії пластичного мистецтва у Празі його дуже зацікавила, зокрема після того як я йому вислав каталог зі своєю анонімною статтею про життя і творчість художника (15 жовтня 1980 р.). Він також дуже любив чеського художника Ладислава Ладу, листівки якого я час від часу йому вислав із великодніми або різдвяними вітаннями: “Цей живописець, – писав він мені після одержання однієї з таких листівок, – дорогий мені завжди великою безпосередністю і безприкладною простотою, яка таїть у собі незбагнений чар” (19 грудня 1984 р.).

У листопаді 1988 р. І. Чендея було обрано головою Радянського Фонду культури Закарпатської області. Головне завдання Фонду – повернення в Україну культурних цінностей української діаспори. Прозаїк разом із головою

РФК Львівської області Е. Миськом звернулися до мене із запитанням, чи не хотів би я привезти в Україну свою колекцію картин Олекси Новаківського, спочатку для виставок, а пізніше і для передачі її якійсь державній установі. Для людини, яку в той час влада вважала “антирадянським елементом” і не допускала до жодної діяльності у сфері культури, така пропозиція офіційних установ була привабливою і я, звісна річ, погодився.

У зв'язку із цим Іван Михайлович писав мені: “Ближчим часом маю намір виступити в пресі уже в ролі голови Фонду культури із Закарпаття. Наміряю, і це вчиню, сказати про Вашу велику подвижницьку роботу на царині української культури” (7 січня 1988 р.). Ця справа затяглася, бо потрібні були фінансові оцінки картин експертом, дозвіл на їх тимчасовий вивіз за кордон від Міністерства культури Словаччини, митних органів тощо. Урешті-решт усе це було залагоджено й виставки картин О. Новаківського відбулися у Львові, Києві та Ужгороді. На відкритті виставки в Обласній картинній галереї в Ужгороді з головною доповіддю виступив І. Чендей¹.

Охорона пам'яток народної архітектури

У кількох свої художніх творах, а також у промовах на з'їздах, наукових конференціях, творчих вечорах Іван Михайлович пристрасно виступав на захист народної сакральної архітектури, зокрема дерев'яних церков, які в річищі атеїстичної пропаганди руйнували з ініціативи влади, або без належного утримування вони підлягли зубові часу.

Відвідавши мене, він був захоплений фотографіями сакральної архітектури Закарпаття початку 20-х рр. ХХ ст. Флоріана Заплетала з мого приватного архіву, частина яких 1982 р. вийшла друком у Відні² [44] і стала справжнім бестселером на книжковому ринку.

У листах до мене І. Чендей часто повертався до цієї теми. В одному з них він писав: “Перлини народної архітектури Закарпаття належать до намиста народних скарбів у цілому світі. Шкода, що на певній порі так брутально, позлочинному до них ставилися ті самі, котрим гадалося, що самим Всевишнім послані на землю вершити долі не тільки людей, але й творинь рук людських неоціненних. Пригадую, коли один “діяч” на Закарпатті відповідальний (В. П. Русин) притримувався думки і позиції, що досить в області й одної церкви з кожного окремо взятого стилю. Подібним були приречені інші пам'ятки, ті, що знаходилися в селах різних. Сумно і тяжко згадувати подібне...” (7 червня 1987 р.).

Мій кореспондент так писав про чеського історика, мистецтвознавця та фотографа: “Флоріан Заплетал винятково благородна постать не тільки в чеській історії та культурі, але і в нашій, на Закарпатті. От біда тільки, що сучасники нині вже ледве знають про нього в нашій області. Тим більшою є потреба сказати добре слово в пресі” (17 лютого 1988 р.). Уже в наступному листі він повідомляв: “Статтю “Флоріан Заплетал – забутий дослідник Закарпаття” я отримав. Щиро Вам дякую. Сподіваюся, що мине час короткий, стаття буде опублікована в “Закарпатській правді”, можливо, передана і по радіо” (5 березня 1988 р.). Завдяки зусиллям Івана Михайловича матеріал з'явився у згаданому виданні 15 травня 1988 р. Це після довгої перерви був мій перший виступ у періодиці України.

¹ Нині, коли в Україні 2012 р. проголошено “Роком Олекси Новаківського”, моя колекція, поповнена новими творами митця (разом 52 картини; див.: [19]), знову виставляється в Музеї О. Новаківського у Львові, звідкіля помандрує в інші міста України і свою подорож, мабуть, завершить в Ужгороді.

² Упорядник публікації та автор усіх її додатків – М. Мушинка. Не знайшовши видавця ні у Словаччині, ні в Україні, я продав авторські права П. Р. Магочеві.

Той факт, що мою статтю опублікував центральний друкований орган області, дав змогу письменникові від імені Закарпатської організації Радянського фонду культури порушити справу презентації фотографічної спадщини Флоріана Заплетала на сторінках тієї ж газети. На заклик Івана Михайловича я дозволив виготовити з фотонегативів Ф. Заплетала понад сто репродукцій великого розміру, які після успішної виставки в Музеї народної архітектури в Ужгороді на початку 1991 р. подарував цьому закладу з вимогою, щоби вони експонувалися й в інших містах Закарпатської області. На жаль, моя колекція світлин Ф. Заплетала поза Ужгородом досі не побувала.

Празька україністика

Із чеських літературознавців та фольклористів Іван Чендей на перше місце ставив Ореста Зілинського (1923 – 1976). “Була це людина справді і незвичайна, певна вельми працюювата й обізнана, натруджена. От шкода тільки, що так рано пішов він з життя, при тому за умов загадкових, коли не безглуздох”. Він шкодував, що його ім’я замовчується й в Україні, і на Пряшівщині, тому вітав моє бажання видати книжку про його життя і творчість на Заході (15 грудня 1983 р.)¹.

Працюючи над монографією “Академік Станіслав Дністрянський” (1870 – 1935), я ще 1983 р. просив Івана Михайловича розшукати місце поховання вченого на ужгородському цвинтарі. Його заходи не досягли успіху, і моя книжка з’явилася 1992 р. в Києві без фотографії могили².

“Перебудова” і “гласність”

Уже від середини 1987 р. в листах І. Чендея дедалі частіше лунають роздуми щодо політичних змін у Радянському Союзі, які він приймав беззастережно: “Особисто я глибоко розумію красу і велич тих ідей, які заклав XXVII з’їзд КПРС, січневий Пленум ЦК КПРС” (8 травня 1987 р.). Він побував на двох письменницьких з’їздах – у Москві й Києві, наслухався багато цікавого від високих посадовців, письменників та недавніх дисидентів, до яких і сам належав. Тепер він вже і в листах до мене міг писати відверто, не боячись цензури. Він був переконаний, що “перебудова” не буде такою легкою, як дехто собі уявляє: “Тяжко ламати стереотипи, узвичаєність, гірко відмовлятися від того стану, коли можна було нічого не робити, а сито і солодко жити, навіть зловживати во всю іванівську не одному комусь, а цілим родинним кланам... Відбувалося велике розкрадання загальнонародних скарбів, обдурювання трудящих мас, одне говорилося, друге робилося, третє думалося. Нині цьому кладеться край. Процеси болячі, навіть драматичні, для не одного трагічні. Але в процесах цих велике очищення!” (8 травня 1987 р.).

Через рік і два місяці він писав: “Нелегко приводиться нашій країні; відбувається велика ломка уяв, стереотипів, того самого, що довгими роками бовваніло ідолами, лежало вантажем на раменах пригнутого негараздами, бідністю, несправедливістю люду... Коли великий процес очищення закінчиться через ганьбу, через чесну сповідь і чесно відкинуте все-все, що заважало рухатися, просто іти, буде легше дивитися світові в очі. Саме тоді і ми зможемо зайняти у великій родині народів достойне місце. Але для цього треба ще багато. Все тільки почалося, все тільки набирає рух. Найважливіше усе попереду. Вірю у нього!” (10 липня 1988 р.).

¹ Моя книжка “Науковець з душею поета: До 60-річчя народження Ореста Зілинського (1923 – 1976)” вийшла в м. Бавнд-Брук (США) 1983 р. У згаданому листі І. Чендей привітав перевидання в Канаді книжки видатного українського фольклориста Філарета Колесси “Українська усна словесність” (Едмонтон, 1983) із моїм вступним словом “Ф.М. Колеса та його місце в українській фольклористиці”.

² Могила Станіслава Дністрянського на ужгородському цвинтарі “Кальварія” мені вдалося віднайти лише наприкінці 90-х рр. XX ст. 2001 р. поряд із нею було перепоховано тлінні останки його дружини Софії Дністрянської (1882 – 1956), ексгумовані в м. Вейпрти (західна Чехія) і привезені мною в Ужгород.

Висновки

Від студентських років до кінця життя І. Чендей підтримував тісні стосунки з українцями Пряшівщини, де в нього було багато особистих друзів, які його постачали друкованим словом із Словаччини, а він їх – закарпатоукраїнською літературою, головним чином власними творами, які час від часу з'являлися й на сторінках пряшівської преси.

Слід зазначити, що в радянську добу закарпатська література не потрапляла на закордонні книжкові ринки, а українські видання Чехословаччини – до книгарень Радянського Союзу. Це стосувалося й т.зв. “регіональної” періодики. Особистий обмін був єдиною формою придбання цієї літератури та преси.

У часи, коли Іван Михайлович потрапив в опалу, він морально підтримував майже всіх своїх друзів та колег у Словаччині, репресованих за політичні погляди. До них належав і я, про що свідчить майже шість десятків листів І. Чендея до мене, розглянутих у другій частині цієї праці. Подібні листи він писав до різних осіб у Словаччині. Цей епістолярій конче треба зібрати й опрацювати, щоб побачити найвизначнішого закарпатоукраїнського прозаїка ХХ ст. в зовсім новому вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврахов Г. Коли птахи полишають гнізда... // *Літературна Україна*. – 1965. – 17 грудня.
2. Бача Ю. Іван Чендей в моєму житті // *Дукля*. – 2006. – № 1. – С. 46-50.
3. Гаврош О. Іван Яцканин: “Майбутнє української літератури Словаччини залежить від України” // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2012/04/03/ivan-jackanin>
4. Гончар В. Опубліковано листи Івана Чендея до Олеса Гончара // *Закарпаття онлайн beta*: Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakarpatt'ya.net.ua>
5. Густі В. “Маю щастя, маю долю та не маю супокою” [До 90-ліття І. Чендея] // *Закарпаття онлайн*. – 2012. – 1 серпня. Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/Zmi/95944-Maiu-shchastia-maiu-doliu-ta-ne-maiu-supokoiu...>
6. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? – Мюнхен: Сучасність, 1968. – 264 с.
7. Жулинський М. Сходження на Ясенів // *Літературна Україна*. – 1992. – 11 червня.
8. Коваль В. Іванові Чендею – 50 // *Нове життя*. – Пряшів. – 1972. – 9 червня.
9. Коваль В. Щедрий ужинок. Іванові Чендею – 50 // *Літературна Україна*. – 1972. – 26 травня.
10. Космос український: Іван Бровко (1915-2009) // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://h.ua/stogy/285302/>
11. Лазорик В. Творча і громадська діяльність Юрія Бачі // *Срібна земля online*. – 2012. – 18 травня. – Режим доступу: <http://www.sribnazemlja.org.ua/201205185176/news/socio/tvorcha-i-gromadska-dijalnist-jurija-bachi-5176.html>.
12. Листи Івана Чендея до Миколи Мушинки // Приватний архів автора.
13. Люта О.Г., Смочко Л.О., Трецак М.І. (укл.), Кухта В. (наук. ред.). Письменник Іван Чендей: Бібліографічний покажчик. – Ужгород: Мистецька лінія, 2006. – 176 с.
14. Мушинка М. Колеса крутяться... Біобібліографія. – Кн. 1. Спогади / Фондація “Карпати”. – Пряшів, 1998. – 200 с.
15. Мушинка М. Колеса крутяться. Біобібліографія. – Кн. 2. Бібліографія. Уклав О. Мушинка / Фондація “Карпати”. – Пряшів, 1998. – 130 с.
16. Мушинка М. Іванові Чендею – 70 // *Нове життя*. – 1992. – 22 травня.
17. Мушинка М. Іван Чендей (1922 – 2005) // *Нове життя*. – 2005. – № 49-50.
18. Мушинка М. Листи Івана Чендея до мене. – Серія “Документи свідчать...” (8) // *Нове життя*. – 2012. – № 10. – С. 3-4.
19. Олекса Новаківський (1872 – 1935). Каталог виставки творів із колекції проф. Миколи Мушинки. – Пряшів, Словаччина – Львів, 2012. – 60 с.
20. Пап-Пугач С. Пластовий альманах з нагоди п'ятдесятиріччя Українського пласту на Закарпатті – 1921 – 1971. – Рим: Видання ЮГ, 1976. – С. 196.
21. Поп В. Відтворюючи образ сучасника // *Дукля*. – 1978. – № 5. – С. 36-44.
22. Поп В. Закоріненість // *Дукля*. – 1987. – № 6. – С. 50-55.
23. Рева А. Аврахов Григорій Григорович // *Енциклопедія сучасної України*. – К., 2001. – Т. 1. – С. 83.
24. Руцак М., Ковальчук Г. Іван Михайлович Чендей. До 70-річчя від дня народження: Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1992.
25. Скуньсь О. (упор.) Чендей Іван Михайлович – Лауреат національної премії ім. Тараса Шевченка 1994 року. – Ужгород: Гражда, 2001. – 22 с.

26. *Спанатій О.* Канали перевезення українського самвидаву на Захід у 1960–1980 рр. // *Наукові записки Інституту журналістики*. – К., 2009. – Т. 35. – Квітень-червень. – С. 40-42.
27. *Стрельбицький М.* “Не лише пам’ять, але й ціла вічність”: До 60-ліття з дня народження І. Чендея // *Дукля*. – 1982. – № 3. – С. 58-63.
28. Ф-ч. Відзначили недожите 70-річчя Івана Мацинського // *Нове життя*. – 1992. – 22 травня.
29. *Хланта І.* Іван Чендей – прозаїк // *Літературне Закарпаття у ХХ столітті: Бібліографічний покажчик*. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С. 776-790.
30. *Чендей І.* Березневий сніг // *Дукля*. – 2006. – № 1. – С. 12-21.
31. *Чендей І.* Березневий сніг: Повісті та оповідання. – К.: Молодь, 1968. – 254 с.
32. *Чендей І.* Лиска // *Дукля*. – 1972. – № 1. – С. 3-20.
33. *Чендей І.* Молодості золота пора [Про П. Скунця] // *Дукля*. – 1969. – № 2. – С. 32-36.
34. *Чендей І.* На заробіток // *Дукля*. – 1962. – № 2. – С. 48-51.
35. *Чендей І.* Нашій дружбі квітнути! // *Карпати*. – 1959. – № 1. – С. 85-89 [Про зустріч письменників Чехословаччини й України в Пряшеві 1953 р.]
36. *Чендей І.* Під одним небом, на одній землі // *Дружно вперед*. – 1980. – № 5. – С. 14-15.
37. *Чендей І.* Рукавичка // *Дукля*. – 1978. – № 5. – С. 31-35.
38. *Чендей І.* Свято культури – свято єднання // *Закарпатська правда*. – 1989. – 27 жовтня.
39. *Чендей І.* Сон зеленої весни // *Дружно вперед*. – 1990. – № 12. – С. 8.
40. *Чендей І.* Сосна і баба: Новела // *Дукля*. – 1988. – № 5. – С. 34-36.
41. *Чендей І.* Справа благородна, важлива // *Закарпатська правда*. – 1988. – 27 жовтня.
42. *Шудря М.* Бровко Іван Венедиктович // *Енциклопедія сучасної України*. – К., 2004. – Т. 3. – С. 471.
43. *Яцкашин І.* Неповторний майстер слова // *Дукля*. – 2006. – № 1. – С. 11-12.
44. *Magocsi P.R.* Einleitung – Introduction // *Hobzkirchen in den Karpaten: Die Fotografien Florian Zapletals – Wooden Churches in the Carpathians: The Photographs of Florian Zapletal*. – Vienna, 1982.

Отримано 25 жовтня 2012 р.

м. Пряшів, Словаччина

Антоніна Гурбанська

УДК 821.161.2.09

НАРАТИВНА СТРАТЕГІЯ ПОВІСТЕВОЇ ПРОЗИ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

У статті висвітлено наративну стратегію повістей Івана Чендея, простежено використання її принципів та широкого спектра наративної структури, внутрішньої фокалізації, культивування ліризму, екзистенційності, психологізму, символічних образів та новелістичної композиції, розглянуто особливості моделювання художнього світу.

Ключові слова: нарація, національний та автобіографічний принципи, гомодієгетичний наратор, гетеродієгетичний наратор, внутрішній монолог, повість, персонаж.

Antonina Hurbanska. The narrative strategy of Ivan Chendey's prose

The paper explores the narrative strategy of Ivan Chendey's stories, his usage of different narrative structures, inner focalization, his inclination to lyricism, existential motifs and psychological analysis, his construction of symbolic images and novelistic composition, as well as of literary world model.

Key words: narration, national and autobiographic principles, homodiegetic narrator, heterodiegetic narrator, inner monologue, story, character.

У системі новітніх технік інтерпретації художнього тексту чільне місце посідає наратологія. Упродовж останніх десятиліть феномен наративу активно розглядається у філософській методології та в літературознавчих дослідженнях нової генерації зарубіжних і вітчизняних науковців (Ж. Женетт, В. Шмід, І. Льїн, Й. Брокмейер, Р. Харре, М. Легкий, О. Ткачук, М. Ткачук та ін.). Визначальним стає твердження, що наратив – це водночас і модель світу, і модель власного “я”, а людська здатність розповідати історії – це, по суті, основний спосіб упорядкування й осмислення навколишнього світу. Розгортаючи науковий дискурс і студіюючи наративні стратегії світового